

4. BÖLÜM

POSTKOLONYAL ELEŞTİRİNİN İNSAN HAKLARI ELEŞTİRİSİ: “ÖTEKİ”Yİ YIKMAK

Ömer Baha YİĞİT¹

GİRİŞ

İnsan hakları, tarihsel süreçte birçok politik ve sosyal gelişmelerden etkilenmiş, farklı disiplinlerin kesişme alanı olan bir kavramdır. Antik şehir devletlerinden günümüze kadar ulaşan, sömürgecilik anlayışıyla bağlantılı kolonyal(izm) ve postkolonyal terimleri de insan haklarına benzer şekilde siyaset bilimi, uluslar arası ilişkiler gibi alanlara dâhil olan ve aynı zamanda hukukla bağlantılı terimlerdir. Sömürgecilğe dönüşen kolonyal yönetim biçimi hak anlayışını derinden etkilemiş; kolonyal zihniyetin üstünlükçü yaklaşımının, insana ve hakka önem vermediğini öne sürenlerce eleştiriye tabi tutulmuştur.

Hem bir uygulama hem de bir zihniyet modelini ifade eden sömürgecilik, sayısız çalışmaya ve esere konu olmuş fakat ne yazık ki eleştirel bakış açıları, 1970’lere kadar çok fazla ön plâna çıkamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernizmin yol açtığı kişisel ve toplumsal buhran, 70 sonrasında postmodern yaklaşıma zemin hazırlamış, bu yaklaşım uluslararası hukukta karşımıza çıkan postkolonyal eleştiriye etkilemiştir. Öncelikle Üçüncü Dünya Bakış Açısı adıyla sahneye çıkan eleştiri, sonrasında diğer eleştirel söylemleri de- marksizm, feminizm gibi ideolojiler- içeren bir terim olmuştur.

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Başkanlığı
ORCID ID: 0009-0000-3583-0862, omerbaha.yigit@ibu.edu.tr

<https://doi.org/10.63127/tuaz.14.79>

Sömürgeci kolonyal anlayışa karşı gelişen postkolonyal eleştiri, terim olarak yeni olsa da kavramsal olarak, sömürgecilik karşıtı yapısıyla, kökeni eskiye dayanan tarihsel bir karşı çıkıştır. Temelinde Batı ülkelerinin 15–17. yy kolonyalizmine itirazı ifade etse de artık daha geniş kapsamlı sömürge karşıtı bir söyleme bürünmüştür. Biz de makalede, postkolonyal kelimesini geniş anlamıyla ele alacak ve eski tip kolonyalizmi, modern sömürge anlayışından ayıracacağız. Taşıdığı geniş anlamın emperyal politikalarla bağlantısını, insan hakları üzerindeki etkilerini postkolonyal eleştiri bağlamında değerlendireceğiz.

A. KOLONYALİZMİN TANIMI VE SÖMÜRGEÇİLİĞE DÖNÜŞÜMÜ

Koloni kelimesi, “çiftçi”, “yeni bir yer kuran” anlamlarına gelen Lâtince *colonus*’tan gelmektedir.² Görülüyor ki kolonileşme, etimolojik olarak sömürgecilik anlamına gelmemekte; tarımsal veya herhangi bir yerleşim niyetiyle bir yeri geliştirmek, imar etmek gibi bir anlam taşımaktadır. Kolonileştirilen yer, orayı yöneten devletin ticarî ve politik saikine, bölgede yaşayan yerel halkla ilişkisine bağlı olarak sömürge modeline dönüşebilir veya dönüşmeyebilir. Önemli olan, koloninin bağlı olduğu merkezi yönetimin toprakları dışında bulunmasıdır. Koloni birimleri, orada yaşayan insanların arazilerinin ve mallarının yönetildiği yerlerdir³ dolayısıyla kendisini yöneten devletin bir toprağı olmayıp, ona bağlı topraklardır. Özellikle deniz ulaşımıyla yayılım gösteren Fenike kolonizasyonları bu duruma iyi bir örnektir. Deniz ticareti faaliyetiyle ün salmış Fenikeliler, Kıbrıs Adası, İspanya, İngiliz adaları, Hindistan gibi birçok yere yerleşmiş ve koloni faaliyeti yürütmüştür⁴. Fenike faaliyetleri, ticarî ilişkiler temelinde geliştirildiği gibi kültürel ve dini etkileşim yoluyla da kurulduğu için çok yönlü bir kolonileşme sağlanmış ve devletin bölgeler üzerinde etkisi son derece etkili olmuştur⁵ fakat bugünkü anlamda toprak hâkimiyeti iddiasının varlığından bahsetmek son derece güçtür. Koloniler daha çok, merkezi

² <https://www.ldoceonline.com/dictionary/colony>, Erişim Tarihi: 12.07.2025.

³ Loomba, Ania: *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, 1998, s. 2.

⁴ Mark Cartwright, *Phoenician Colonization*, 14.04.2016, <https://www.worldhistory.org/Phoenician_Colonization/>, Erişim Tarihi: 12.07.2025.

⁵ Mark Cartwright, *Phoenician Colonization*, 14.04.2016, <https://www.worldhistory.org/Phoenician_Colonization/>, Erişim Tarihi: 12.07.2025.

yönetimi güçlü kılacak ticaret rotalarını kontrol altında tutmaya yarayan ve hâkimiyetin her an başka bir devlet tarafından sona erdirilebileceği yapıya sahiptir. Bu yönüyle Orta çağdaki Coğrafi Keşiflerin başlangıcını oluşturduğu kolonyal modelden farklılaşmaktadır.

Sömürgeciliğin tarihsel gelişimi genellikle Coğrafi Keşiflerden başlatılsa da düşünsel kökeni Antik Yunan ve Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Helenistik Yunan anlayışıyla beraber evrenselleşme ülküsü ve dünya kardeşliği söylemi, Makedon-Yunan kültürünce, sonrasında Romalılarca politik bir araç olarak kullanılmıştır⁶. Stoacı düşüncenin en temel ilke ve ideası kozmopolitlik yani dünya yurttaşlığı, zümre ve ulus ayrımı gözetmeksizin herkesin evrensel birliğini amaçlamaktadır⁷; bütün insanlar, Tanrının çocukları olarak aynı haklara sahiptir, birleşmelerine engel unsurlar ortadan kaldırılmalıdır. Stoacı felsefenin özellikle Roma İmparatorluğu tarafından politik araç haline getirilmesi⁸, günümüze kadar uzanan emperyal yayılcılığın kökenini oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde özellikle Seneca ve imparator Marcus Aurelius Stoacı anlayışı yeniden kurgulayarak Roma Stoacılığı/Yeni Stoacılık anlayışının yerleşmesini sağlamışlardır.⁹ Augustusun kurduğu imparator kültü sonrasında denk gelmesi hasebiyle Roma Stoacılığının, emperyal devlet çıkarlarının ön plânda tutulmasına hizmet ettiği söylenebilir.

Tarihsel gelişimine bakıldığında kolonyalizm, iki yönlü gelişim göstermiştir: Fenike tarzı ticaret-kültür kolonyalizmi ve Helenistik-Roma tarzı evrensel Roma mitine dayanan kolonyal düşünce. Her ne kadar klâsik kolonyalizm, bir ülkenin başka topraklara yerleşmesi veya orada yaşayanları köleleştirmesi şeklinde gerçekleşse de modern emperyal sömürü, evrensel bir niteliğe kavuşturularak daha kapsamlı bir şekilde- örn. kültürel, ahlaki, ekonomik- uygulanabilir.¹⁰ Bu özelliğiyle, insanlara ve toplumlara her yönüyle nüfuz eden kolonyal emperyalizm ortaya çıkmış olur. Orta Çağdan günümüze sömürgeciliğin geçirdiği aşama da tam olarak kolonyalizmin kolonyal emperyalizme dönüşümüne karşılık gelmektedir. Devletlerin eski tip sömürge mücadelesi II. Dünya Savaşına kadar sürmüştür; savaş sonrasında ise yeni tip- Amerikan modeli- emperyal sömürü uygulanır hale

⁶ Akad, Mehmet/ Vural Dinçkol, Bihterin/Bulut, Nihat: *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınevi, 2019, s. 35.

⁷ Gökberk, Macit: *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1996, s. 108.

⁸ Akad/Vural Dinçkol/ Bulut, s 35.

⁹ Gökberk, s. 122.

¹⁰ Fedayee, Mohammad Javid: *Uluslararası İlişkilerde Postkolonyalizmin Önemi*, Ortadoğu Etütleri, Cilt: 14, Sayı: 4, 2022, s. 322.

gelmiştir. Artık sömürü, bir başkasının toprağını veya kaynaklarını çalarak değil; politik-kültürel yapısına müdahale ederek gerçekleştirilmektedir¹¹.

Bu değişimi anlayabilmek bakımından Orta Çağdan günümüze kadarki sömürge tarzlarını incelemek gerekmektedir. Bundan sonraki başlıklarda postkolonyal eleştirinin merkez iddiası olan “bitmeyen sömürge zihniyetinin” tarihsel serüvenini anlatarak günümüz ile bağlantısını ortaya koyacağız.

B. ORTA ÇAĞ VE SONRASINDA SÖMÜRGEÇİ KOLONYALİZM MODELİ

Roma sonrası Orta çağ dönemine gelindiğinde ise, İspanya ve Portekiz başta olmak üzere birçok krallık tarih sahnesine çıkmış; Roma İmparatorluğundan miras kalan yayılmacılığı devam ettirmek için birbirleriyle yarışmıştır. Avrupa toplumunu, ekonomik buhrandan kurtarmak için yeni ticaret rotaları arayan İspanya ve Portekiz, Güney Amerika’dan Hindistan’a kadar deniz yoluyla sömürge faaliyetlerini yürütmüştür. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi, Fenike tarzı kolonizasyon ile bu dönemin sömürge faaliyetleri arasında fark vardır. 1493 yılında Papa, sömürge topraklarını iki ülke arasında paylaşmış¹², dolayısıyla resmi olarak tanınan toprak üzerinde sahiplik, sömürge halklarını “üzerinde tasarruf edilebilir kitle” niteliğine dönüştürmüştür. 17. yüzyılda, Hollândanın sömürge faaliyetlerini yasal zemine oturtmaya çalışan Hugo Grotiusun koyduğu *deniz aşırı bölgeler egemenliğe/hâkimiyete tabi olmayan boş topraklardır (terra nullius)*¹³ kuralı da Keşif dönemlerinin hak anlayışını göstermektedir. Bu anlayış, Avrupalı devletlerin gittikleri yeri “milleti olmayan boş arazi” kabul ederek oraya yerleşebilmesine ve insan haklarının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Batılı beyaz ırkın üstünlüğü düşüncesinin tezahürü niteliğindeki diğer milletleri ve toplumları yok sayma yaklaşımı, Coğrafi Keşifler döneminin düşünsel yapısıdır¹⁴.

¹¹ Loomba, s. 6.

¹² Klabbers, Jan: *International Law*, Cambridge University Press, 2013, s. 7.

¹³ Klabbers, s. 7.

¹⁴ Özensoy, Ahmet Utku: *15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2019, s. 832.

Coğrafi Keşifler ile başlayan sömürge sürecinin önemli bir diğer unsuru, daha sonra kapitalizme evrilecek olan merkantilizmdir. Ticari zenginleşmeyi amaç edinen merkantilizmin yarattığı ticari algı ve ortam, Batı sömürge anlayışının yerleşmesine neden olmuştur. Bu bakımdan merkantilizmin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

1. Merkantilizm ve Ticarî Algı

İspanyolca tüccar anlamına gelen *mercator* kelimesinden türeyen, keşifleri gerçekleştiren tüccarları ifade ettiği için Coğrafi Keşiflerin ekonomik saiki olan merkantilizm¹⁵, keşiflerden günümüze kadar gelen Batı ekonomik üstünlüğünün temelini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Ticari kapitalizmin temeli olarak görülen merkantilizm böylece, 16. yüzyıl ekonomisinin ve sömürge faaliyetlerinin de temelini oluşturmaktadır. Bu ekonomik sistem, devletin ekonomik ve siyasi hâkimiyetinin genişletilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁶ Fakat merkantilist yaklaşıma göre, bir devletin güçlenebilmesi için başka bir devletin zayıflaması gerekmektedir¹⁷. 18–19. yüzyılda yerini Sanayi Devrimine ve günümüzde vahşî kapitalizme bırakacak olan merkantilizm¹⁸, devletlerin güç ölçütünü değerli madenler üzerinden değerlendirmektedir ki bu da maden zengini bölgelerin, yayılmacı devletlerin mücadele sahası haline dönüşmesi anlamına gelmektedir. Altın ve gümüş başta olmak üzere ticarî emtiayı depolayarak askeri rekabette finans aracı olarak kullanan güçlü devletler, ticarî rota aramakla başlayan keşif faaliyetlerini, ekonomik üstünlük kurma çabasına dönüştürmüştür¹⁹. Üstünlüğün kurulabilmesi ise dış ticaret vasıtasıyla ülke içine hammadde girişinin sağlanmasına bağlıdır. Böylece dış pazar hacmi artırılarak kaynak akışı sağlanacaktır. Bu modelin de doğal olarak,

¹⁵İrge, s. 61.

¹⁶ Aydemir, Cahit/Güneş, Hüseyin Haşimi: *Merkantilizmin Ortaya Çıkışı*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 15, 2006, s. 136.

¹⁷ Demir, Konur Alp: *Coğrafi Keşiflerin Ekonomi ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantilizm ve Kameralizm*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2020/29, s. 120.

¹⁸ İrge, N. Filiz: *Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005, s. 61.

¹⁹ Kazgan, Gülten: *Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2012/53, s. 2.

Avrupa dışındaki bölgelerin sömürülmesinin önünü açtığı söylenebilir.²⁰ Görüldüğü üzere merkantilizmin çağı açıkça kolonyalizm çağıdır²¹.

Coğrafi Keşifler ile beraber gelişen Merkantilist yayılmacılık, ırkçılık temelli milli politikaları güçlendirmiştir. Avrupalı devletlerin birbirleri ile yürüttükleri rekabet bir yerden sonra, iç barışı sağlamak amacı ile başlatılan Vestfalya sürecine kapı aralamıştır. Fakat bu süreç sömürgeciliği ortadan kaldırmamış, kısmen de olsa Avrupa barışını sağlamıştır. Avrupalı devletlerin “birbirinin iç işlerine karışmama” uzlaşısı, monarşik devletin çıkarını koruyan merkantilist kolonyalizmin ulus devlet kolonyalizmine dönüşümüne zemin hazırlamıştır.²² Bu yönüyle Vestfalya sürecinin 1789 Fransız İhtilaline kadarki zaman diliminin incelenmesi, kolonyalizmin devamlılığını görebilmek bakımından önemlidir.

2. 1648 Vestfalya Antlaşmasından Fransız İhtilaline Egemenlik Anlayışı ve Sömürgecilik

Uluslar arası hukukun önemli belgelerinden olup devlet ve egemenlik kavramlarını derinden etkileyen Vestfalya Antlaşması, Avrupa devletleri arasında imzalanan, diğer bir devletin iç işlerine karışmamaya ve egemenlik eşitliğine dayalı bir antlaşmadır. Jean Bodin tarzı devredilemez, sınırsız, mutlak ve bölünmez egemenlik²³, bu antlaşmayla birlikte devletlerin kendisine dayanarak sömürgeciliği devam ettirmelerini mümkün kılan kavram olma niteliğini güçlendirerek sürdürmüştür. Hiçbir devlet bir diğerinin sınırları içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetlere müdahale edemeyecek, hukuk dışı muameleleri gündeme getiremeyecektir ki devlet toprağı sayılan diğer kıtalardaki sömürgeler de bu kurala dâhildir. Batı hegemonyasını daha da pekiştiren Vestfalya Antlaşmasının²⁴ yeni tip

²⁰ Aydemir, Cahit/Güneş, Hüseyin Haşimi, s. 146.

²¹ Sönmez, Pelin: *Avrupa Birliği'nde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyalogu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-4, 2014, s. 14.

²² Kolonyalizm, ulus devlet, milliyetçilik ve ırkçılık arasındaki bağlantı için bkz. Şenses, Mihriban: *İmparatorluk ve Ulus Devlet*, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 95, 2019, s. 87 - 98.

²³ Ekiz, Serkan: *Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, 2020, s. 659.

²⁴ Özel Özcan, Merve Suna: *Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi*, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, 2019, s. 50.

egemenlik yapısına fazla değer atfetmesi, kolonyal bakışın zaten sorunlu olan insan hakları anlayışını çözememiş; tam tersine onu, Tanrısal nitelik verdiği egemenlik kavramı üzerinden ulusal çıkarlarla birleştirmiştir. Askeri açıdan görece zayıf olan Asya ve Afrikadaki birçok ülke bu çıkar çatışmalarının, Avrupa içinde yaşanan savaşların psikolojik, politik ve ekonomik bunalımlarının yansıtıldığı merkezler olmuştur. Nitekim güçlü devlet olmanın ön koşulu sömürgeye sahip Batılı bir devlet olmaktan geçmekteydi²⁵.

Fransız İhtilali ile birlikte Bodin'in egemenlik anlayışı Batının siyasî-hukukî sistemine iyice yerleşmiş, kanunî nitelik kazanmıştır. İhtilalin getirdiği ulus egemenliği anlayışı ile monarşik devletin çıkarı, ulusal devletin çıkarına dönüşmüştür fakat egemenlik anlayışında herhangi bir değişiklik olmamıştır²⁶. Sömürge toplumlarını etkileyen asıl unsurun değişmeyen söz konusu egemenlik anlayışı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, sömürgecilik faaliyetlerinin sona ermediği, diğer ulusların bağımsızlığının ve haklarının Fransızlarınki gibi olumlu yönde etkilenmediği söylenebilir. Devrim sonrası Fransa'nın sömürgeleri üzerindeki hâkimiyetinden hiçbir zaman vazgeçmemiş olması bunun açık bir örneğidir.

C. FRANSIZ İHTİLALİNDEN BUGÜNE KOLONYAL MODEL VE İNSAN HAKLARI

Milliyetçilik akımı da dâhil, devrimci nitelikli yapısıyla tüm Kıta Avrupasını etkileyen Fransız İhtilali²⁷, özgürlük-eşitlik-kardeşlik ilkeleriyle tarih sahnesine çıkmıştır. Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve liberalizmden etkilenecek hazırlanan²⁸ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin 2. maddesi ile herkesin vazgeçilmez, devredilmez ve doğuştan sahip olduğu belirtilen bazı haklar tanınmıştır: özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve

²⁵ Özel Özcan, s. 57.

²⁶ Çelik, Yeşim: *Geçmişten Günümüze Egemenlik Kavramı ve Değişen Egemenlik Anlayışı*, EBYÜHFD, Cilt: 22, Sayı: 3-4, 2018, s. 414.

²⁷ Tokuroğlu, Belma/ Ersoy, Abdullah: *Uygarlık Tarihi*, Gazi Kitabevi, 2011, s. 232.

²⁸ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi m.1'deki "hür ve eşit doğma ve yaşama" ve m.2'de özellikle mülkiyet hakkının temel haklardan sayılması John Locke'un etkisini göstermektedir. Ayrıca ABD'nin kurucu babalarından Thomas Jefferson'ın Bildirgeye etkisi için bkz. Vincent R. Johnson, "The Declaration of the Rights of Man and of Citizens of 1789, the Reign of Terror, and the Revolutionary Tribunal of Paris".

baskıya karşı direnme hakları²⁹. Esas itibarıyla burjuva yanlısı politik bir mücadelenin ürünü olan sayılı haklar, zamanla halkı da kapsayacak şekilde düzenlemelere konu olmuştur. Devrim hükümetinin kurulmasıyla adım adım Cumhuriyet rejimine geçen Fransa, ülke içinde liberal anlayışla gelişen özgürlük söylemini ve bağımsızlıkla özdeşleştirilen yeni rejimini bilhassa Afrika’daki sömürgelerine yansıtmaktan uzak durmuş, politik çıkarı doğrultusunda eski yaklaşımını sürdürmüştür.³⁰

Tüm Avrupa kıtasını saran ihtilâl mottosu, ulus devlet modeline öncülük ettiği gibi “Üstün Beyaz Batı” yaklaşımına da yeni bir görünüm kazandırmıştır. Baskıcı yönetimlere karşı insan haklarına saygılı, demokratik, vatansever ve ilerici bilinçlerin herkesi aydınlatma görevi, karanlığın boğulması hedefi doğrultusunda kolonyal devlet aklı tarafından üstlenilmiştir. Yerel yönetimlerce veya kabile liderlerince ezilen sömürge halklarını insan haklarıyla tanıştırma söylemi, bugünlere kadar devam eden kolonyal sistemin yeni vechesi olmuştur. Böylece Mutua’nın dikkat çektiği barbar- kurban- kurtarıcı (SVS) modeline dayanan liberal emperyalizm uygulanmaya başlanmıştır³¹.

1. XX. Yüzyılda Yayılmacılık ve İnsan Hakları

Fransız İhtilalinin yol açtığı uzun soluklu devrimsel hareketler, Prusya, Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusya başta olmak üzere birçok monarşi yönetimini sarsarak yıkıma götürmüştü; Guiseppe Mazzini’nin hedeflediği demokrasi temelli anti emperyal cumhuriyet rejimi³² hızlı bir şekilde yayılarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya hariç Avrupanın güçlü monarşilerini zayıflatmış veya yıkmıştır.

Avrupa monarşilerini besleyen sömürge modeline en büyük darbe, Birinci Dünya Savaşı esnasında vurulmuştur. ABD Başkanı Wilson’un ileri sürdüğü ilkelerden olan self

²⁹ <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>, Erişim Tarihi: 17.07.2025.

³⁰ Fransa’nın İhtilal sonrası sömürge faaliyetlerinin devam ettiğine dair bkz. Yaradılmış, Cem: *Afrika’da Zayıf Devletlerin Ortaya Çıkışı: Sömürgeci Mirasın Etkisindeki Egemenlik ve Devleti Yeniden Düşünmek*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 53.

³¹ bkz. Mutua, Makau: *Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights*, Harvard International Law Journal, 2001/42.

³² Satıcı, Murat: *Guiseppe Mazzini’nin Politika Teorisinde Demokrasi, Ulus ve Kozmopolitizm*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2019/27, s. 199.

determinasyon hakkı³³, Afrika ve Ortadoğu’da sömürgecilik karşıtı hareketleri başlatmıştır. Fakat klâsik kolonyal metodun terk edilerek yeni tip emperyal politikaların başladığını gösteren Wilson İlkeleri, güçlü devletler arasındaki liberal ticaret serbestliği ve Amerikan hegemonyasını önceleyerek, insan hakları kavramını arka plânda bırakmıştır. Wilson İlkelerini, iddia edilenin aksine ulusları özgürleştirici bir belge olarak görmeyen Kaymaz, asıl amacın liberal emperyalizmi başlatmak olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre uygulana gelen liberalizm, emperyalizmi ve sömürgeciliği içermekte; az gelişmiş halkların medenileştirilmesi için despotik baskıyı meşru görmektedir. Örnek olarak sömürge bahsinde Woodrow Wilson, sömürgeye karşı çıkmamakta sadece sömürge topraklarının güçlü devletler arasında “adil” şekilde paylaşılmamasına karşı çıkmaktaydı. Kaymaz’a göre Wilson İlkeleri de böylece, Avrupa kolonyalizmine tepki göstermesine rağmen emperyal sömürge mantığını terk etmemiştir.³⁴ Gerek Ortadoğu gerekse Latin Amerika üzerindeki liberal uygulamalar, gelişmiş-geri kalmış, uygar-barbar ayrımını esas almıştır³⁵. Latin Amerika’yı “kesik damarların kıtası” olarak nitelendiren Galeano da kıtanın tarih boyu sömürülüşüne dikkat çekmektedir. Yazara göre Latin Amerika, önce Avrupa daha sonra Amerika sermayesine boyun eğdirilmiş ve kapitalizme sürekli bağımlı kılınmıştır.³⁶ Yirminci yüzyılda da sömürünün devam ettiğini belirten Galeano, eski emperyalizmin kötülenerik yenisinin iyi görülmesi tehlikesine dikkat çekmekte; ikisi arasında sömürü zihniyeti bakımından herhangi bir fark olmadığını belirtmektedir.³⁷

II. Dünya Savaşı sonrası sömürge topraklarının yavaş yavaş bağımsız devletlere dönüşmesi, özgürlük kazanımı olarak kabul edilse de örneklerde de görüldüğü üzere bu sistem ilerleyen yıllarda eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Eleştiriler arasında postkolonyalist yaklaşımın “yeni tip emperyalizm modeli” eleştirisi popülerlik kazanmıştır. Fakat bu eleştiriye geçmeden önce II. Dünya Savaşı sonrası BM modeline ve onun getirdiği insan hakları düzenlemelerine göz atmak faydalı olacaktır.

³³ Boztaş, Asena: *Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, 2014/7, s. 169.

³⁴ Kaymaz, İhsan Şerif: *Wilson İlkeleri ve Liberal Emperyalizm*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 67-68-69, 2007, s. 156, 157 ve 161.

³⁵ Kaymaz, s. 158.

³⁶ Galeano, Eduardo: *Latin Amerika’nın Kesik Damarları* (çev. Attila Tokatlı ve Roza Hakmen), Alan Yayıncılık, 1988, s. 10.

³⁷ Galeano, s. 207.

2. BM Modeli ve İnsan Hakları Düzenlemeleri

II. Dünya Savaşı henüz devam ederken, Amerikan ideallerini tüm dünyaya yaymayı amaçlayan ve BM Şartında da yer alan³⁸, Başkan Roosevelt’in Dört Özgürlük Üzerine Konuşması ve ABD ile Britanya arasında imzalanan Atlantik Şartı, savaş sonrası liberal BM düzeninin temelini oluşturmuştur. Savaşın bitmesiyle birlikte devletler, topraklarını genişletmeme ve egemenliklere karşılıklı saygı ilkeleri doğrultusunda bir araya gelerek Birleşmiş Milletlerin kurulmasını sağlamıştır. Bu iki ilke de hem Wilson Prensiplerinin hem de yukarıdaki iki metnin temelini oluşturmaktadır. Atlantik Şartına nispeten insan haklarına açıktan vurgu yapan BM Şartı, haklara dönük yeni yaklaşım benimsemiş; self-determinasyon, uluslar arası barış gibi ulus-devlet bazlı düzenlemelerin yanında temel insan haklarına ve saygınlığına da vurgu yapmıştır³⁹.

Şartın genel düzenlemesine bakıldığında, insan haklarına dönük yaklaşımlardan doğal hak ve müzakereci hak anlayışının karma yapısı fark edilebilmektedir. Doğal hak yaklaşımına göre, her insan sırf insan olmasından dolayı hak sahibidir ve doğuştan getirdiği bazı haklar vardır ki bunlar insanı insan yapmaktadır⁴⁰. İnsan hakkı anlayışının temeline bireyciliği oturtan doğal hakçı görüş, insanlar arasındaki hiçbir farklılığın hak sahipliği açısından fark oluşturmayacağını savunmaktadır. Müzakereci hak anlayışı ise, herhangi bir şeyin insan hakkı olabilmesi için insanın doğasından kaynaklanmasını gerekli görmemektedir. İnsan hakları konusunda temellendirme yapma gayretine girmeyen müzakereciler, uluslararası camianın herhangi bir hakkı insan hakkı kabul etmesinin gerekli temellendirmeyi sağladığını savunmaktadır.⁴¹ Şartta yer alan *dignity*, *worth* gibi kavramlar, insanın insan olmasından kaynaklanan ve doğuştan taşıdığı niteliklere atıf yaparken; *arising from treaties, we the people of the UN determined...* gibi ifadeler ise müzakereci ekole yakındır. Bir yandan hakların doğuştan geldiğine vurgu yapılırken diğer taraftan BM Şartının hak kurucu belge olduğu anlayışı, kapsayıcı bir hak yaklaşımını yansıtırken aynı zamanda eleştiriye de tabi tutulmuştur. İnsan haklarının kökenine dair henüz bir

³⁸ <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress>, Erişim Tarihi: 23.07.2025.

³⁹ <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, Erişim Tarihi: 25.07.2025.

⁴⁰ Yiğit, Firuze: *Doğal Hakkın İnsan Hakkına Dönüşümü*, İnsan Hakları Yıllığı, 2024/41, s. 4.

⁴¹ İnsan hakları ekolleri için bkz. Dembour, Marie-Bénédicte: *What Are Human Rights? Four Schools of Thought*, Human Rights Quarterly, Cilt: 32 Sayı: 1, 2010, 1-20.

uzlaşya varılamamışken evrensel hak tanımının nasıl bu kadar kolay yapılabildiği, tanımın kapsayıcılığı, Şartın politik arka plânı gibi çeşitli eleştiriler yapılmıştır⁴². Bu eleştirilerden bir tanesi, insan haklarının gelişmesi ile birlikte sömürgeci anlayışın sona ermesi gerektiği ve kapsayıcı bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini savunan postkolonyal eleştiridir.

D. POSTKOLONYAL ELEŞTİRİ

Postkolonyal eleştiri, sömürgeciliğin tarihte bıraktığı etkileri sorgulayan, tarihsel ve kültürel bağlamda sömürge sonrası dönemin devam eden eşitsizliklerini irdeleyen bir yaklaşımdır. Bu eleştiri, sadece eski sömürge rejimlerini değil, aynı zamanda ekonomi, siyaset, kültür gibi farklı alanlarda yeni sömürge biçimlerini de inceler. Bu alanlardan birisi de insan hakları hukukudur. Postkolonyal düşünce, Batı merkezli hegemonik insan hakkı tanımı ve söylemini reddederek, diğer coğrafyaların insan hakları hukukunda sesini duyurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca postkolonyal eleştiri, modern sömürünün kültürel yozlaşma, ekonomik sömürü ve toplumsal baskı gibi yeni araçlarla devam ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, postkolonyal kuram, Batı-merkezciliğe karşı eleştirel bir perspektif sunmakta ve sömürgeci geçmişin güncel etkilerinin anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

1. Terim Olarak Postkolonyalizm

Batı dünyasının kendinden olmayanları nasıl gördüğünü anlatan Edward Said'in Oryantalizm kitabı sonrası başlayan kolonyalizme dönük eleştirel yaklaşımlar⁴³, sömürge karşıtlığını esas almıştır. Her iki Dünya Savaşının da nedeni olan Batı devletlerinin sömürge ve güç mücadelesi büyük yıkımları beraberinde getirmiş, bunun bir sonucu olarak Batı merkezli bakış açıları ve yaklaşımlar eleştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni düzen, insan hakları, karşılıklı saygıya dayanan uluslar arası barış benzeri birçok hedef ve evrensel düzen öngörmüştür. Fakat bilhassa 1970-80'li yıllara gelindiğinde, Batı Dünyası olarak nitelendirilen ABD ve Avrupada kişisel ve toplumsal değerlerin sorgulanmasıyla gelişen eleştirel söylemler, Batı

⁴² bkz. Mutua, s. 206,210, 222, 223 ve 242.

⁴³ Loomba, s. 38.

tarihinde önemli bir yer tutan sömürgeciliği de gündemine almıştır. Modern ekopolitik modele karşı çıkan ve tarihsel süreçte sömürgeci anlayışın hiçbir zaman sona ermeyerek sadece görünüm değiştirdiğini savunan “post” yaklaşımlar ön plâna çıkmıştır⁴⁴.

Kolonyal sonrası/ötesi anlamına gelen postkolonyal terimi, kolonyal kuralların sona ermesi, sömürgeciliğin tamamen terk edilmesi gerektiğini ifade eder⁴⁵. Bunun için yapılması gereken ise sömürgeciliği besleyen, mutlak değişmez görülen kavram ve kabulleri değiştirmek, Batı dünyası dışındaki kültürleri, politik-toplumsal değerleri dikkate almaktır⁴⁶. Fakat benimsenecek metodun nasıl olması gerektiği, yirminci yüzyılı biçimlendiren ideolojiler ve toplumsal hareketler dolayısıyla farklılaşmış; Marksist-sosyalist, liberal, feminist, çevreci düşünürler, kolonyal anlayışı farklı açılardan ele almıştır⁴⁷. Dolayısıyla günümüzde çeşitli postkolonyal eleştiri türlerinin olduğu ve bir ölçüde de dağınık yapı arz ettikleri kolaylıkla söylenebilir, hatta postkolonyal eleştirinin kendisini de Batı merkezli bulanlar, iddialarının modern politik sorunlara çözüm sunamadığını bu yüzden eleştiri noktalarının farklılaşması gerektiğini belirtenler; iç eleştiri yapanlar da vardır⁴⁸. Birbirinden farklı birçok bakışı içeren postkolonyalizm özet olarak, İlterin sözleriyle şöyle tanımlanabilir;

Modernist anlatıların işaret ettiği telos’a, bizim o anlatıda sözü edilen “ilerleme,” “gelişme” gibi “yapılması gerekenlere” uyrukluğumuzu zorunlu kılan teleolojiye olan inancın yok olması ve modernizmin teleolojiye değil zora dayalı olduğunun görülmesi.⁴⁹

Zora dayalı olmak, yapılması gerekene uymak zorunluluğu doğal olarak güç dengelerinin eşit olmamasını gerektirir. Bu bağlamda bir başka postkolonyalizm tanımını

⁴⁴ postkolonyalizmin yanısıra postmodernizm ve posthümanizm de sayılabilir.

⁴⁵ Loomba, s. 7.

⁴⁶ Yıldız, Elif Çağla: *Postcolonial Approaches to International Human Rights Law: The TWAIL Case*, Public and Private Law Bulletin, 2023/43, s. 367.

⁴⁷ örneğin feminist eleştiri için bkz. Frances Olsen, *Statutory Rape: A Feminist Critique of Rights Analysis* (1984); Elizabeth Schneider, *The Dialectic of Rights and Politics: Perspectives From the Women's Movement* (1986).

⁴⁸ postkolonyalizmi eleştirenlere örnek olarak Neil Lazarus, *The Postcolonial Unconscious, or The White Man's Thing*; Gyatri Chakravorty Spivak, *Poststructuralism, Marginality, Postcoloniality and Value* verilebilir.

⁴⁹ İlter, Tuğrul: *Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm*, Küresel İletişim Dergisi, 2006/1, s. 8.

Doğanay yapmaktadır: “sömürgeciliğin yarattığı eşitsiz güç ilişkilerini açığa çıkaran sainsal ve bilimsel üretimleri ifade etmektedir”⁵⁰.

2. Postkolonyal Düşünce Olarak Üçüncü Dünya Bakış Açısı (TWAIL)

Batı kolonyalizmine tepkinin adı olan TWAIL, II. Dünya Savaşı sırasında Bağlantısızlar Hareketi olarak bilinen Asya ve Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin oluşturduğu blok sonrasında Fransız ekonomist Alfred Sauvy’nin bu ülkelere verdiği ortak bir isimdir⁵¹. Uluslararası hukukta egemen güçlerin hâkimiyetini sorgulayan postkolonyal eleştirinin politik ayağına karşılık gelen TWAIL, üçüncü dünya olarak adlandırılan Asya, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerindeki Batı sömürsünün sona ermediğini, mevcut hukukî yapının onu kolaylaştırdığını savunmaktadır⁵². Postkolonyal düşünce, II. Dünya Savaşında ülkelerin kutuplaştırılarak gelişmiş-gelişmemiş devletler tanımı üzerinden sınıfsal ayrıma tabi tutulmasına, bazı devletlerin çeşitli ifadelerle- örn. zayıf devlet, başarısız devlet- küçük düşürülerek nesne konumuna itildiğine; Batı ülkelerinin özne, diğer bölgelerin ise nesne olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir⁵³. Nasıl ki bir zamanlar, “boş arazilerin” yerleşimcileri Avrupalı kâşiflerden daha aşağı statüde görüldüyse bugünün evrensel hukuk modelinde de Batı dışındaki devletlerin konumu, milletlerin düşünce ve kültürleri hakir görülmekte veya yok sayılmaktadır. Mutuanın belirttiği gibi, “günümüz insan hakları yazını hem kültürel ön yargı taşımakta hem de “öteki” kültürleri bu ön yargı doğrultusunda dönüştürmeyi amaçlamaktadır ve süregelen kültür olarak sadece Batı kültürünü kabul eder”⁵⁴. Değişen sosyo-politik koşullar her ne kadar kolonyalist yönetimi zayıflatmışsa da emperyalizmin sınıfsal bakışı, toplumlar arası üst-alt ilişkisini devam ettirmiştir. Üst’ün yönetimi âdeta tanrısal vasıf taşımaktadır dolayısıyla yanlış yaptığı iddia

⁵⁰ Doğanay, Gülmelek: *Küresel Çağda Postkolonyallik ve Postkolonyalizm*, Mülkiye Dergisi, Cilt: 46, Sayı: 3, 2022, s. 749.

⁵¹ <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/dd10d6bf-e14d-40b5-9ee6-37f978c87a01/02b0c4ea-6fea-42c5-a8f9-ab7ed08fc829>, Erişim Tarihi: 25.07.2025.

⁵² Mutua, Makau: *What is TWAIL?*, University at Buffalo School of Law Journal, Proceedings of the ASIL Annual Meeting, 2000, s. 31.

⁵³ Güdek-Gölçek, Şeyda: *Uluslararası İlişkiler Disiplininin Postkolonyal Yapı-Sökümü*, İzmir İktisat Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 2, 2022, s. 301.

⁵⁴ Mutua, Makau: *Savages, Victims and Saviors*, Harvard International Law Journal, 2001/42, s. 220.

edilemeyecektir. Örneğin Coğrafi Keşifler, tanrısal Kilise adına ve onun emriyle yürütülen kutsal çabalar idi⁵⁵. Misyonerlik yönü de bulunan keşifler, gidilen yerdeki insanları “ilâhî emir doğrultusunda kurtarmayı” da amaçlamaktaydı. Kurtarıcı böylece kendisine şükran duyulması gereken üstün, tanrısal bir yönetim sergilemekteydi.

Temelini Helenistik - Hristiyan Roma emperyalizminin harmanladığı Batılı evrensel kurtarıcı rolü, gerek Orta Çağda gerekse de modern Aydınlanma düşüncesinde varlığını korumuştur. Sömürgeciliğe dayanan Avrupa merkezli evrenselcilik ve Hristiyan misyonerliğinin⁵⁶ şekillendirdiği bu rol, günümüze kadar uzanmaktadır. Romalıların, yurttaş olmayanlara uyguladığı *ius gentium*(*milletler hukuku*)⁵⁷, Orta Çağ boyunca Stoa-cılığın dünya vatandaşlığı söylemini devam ettirmiş ve “evrensel doğal hukuk” olarak adlandırılmıştır⁵⁸. Günümüzde ise tüm insanlık, Helen- Hristiyan Roma yurttaşlarının evrensel hukukuna liberal hak tanımları üzerinden dâhil edilmektedir. TWAIL yaklaşımı böylece, kolonyal yönetimle birlikte Batı düşünsel temellerini de eleştirmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokları dışında kalan Bağlantısızlar hareketinin topladığı ve TWAIL eleştirilerinin somutlaşmış bir örneğini oluşturan Bandung Konferansının incelenmesini önemli görmekteyiz.

a. Bandung Konferansı

TWAIL düşüncesinin somutlaştığı Bandung Konferansı, bağımsızlığa, dekolonizasyon sürecine vurgu yapan Asya ve Afrikalı devletlerin 1955 yılında gerçekleştirdiği konferanstır.⁵⁹ Konferansta ele alınması kararlaştırılan konular ise şunlardı⁶⁰;

- 1- Ekonomik ve Kültürel işbirliği
- 2- İnsan Hakları ve self-determinasyon
- 3- Dünya barışı ve işbirliğinin geliştirilmesi.

⁵⁵ Anghie, Antony: *Francisco de Vitoria and the Colonial Origins of International Law*, 1996; in *Laws of the Postcolonial* (edited by Fitzpatrick, P; Darian-Smith, E.), The University of Michigan Press, 1999/91.

⁵⁶ Demirkent, Dinçer: *Avrupa Evrenselciliği: Savaşın ve Barışın Sınırları*, Mülkiye Dergisi, 2014/38, s. 35.

⁵⁷ Saygılı, Abdurrahman: *Kutsallık ile Rasyonellik Sarkacında Devlet: Bir Çalışma Taslağı*, İmaj Yayınevi, 2014, s. 272.; aynı sayfada yer almaktadır: *Roma yurttaşlarına Roma Hukuku uygulanmaktaydı*.

⁵⁸ Angie, s. 94.

⁵⁹ Murat, Turgay: *Bandung Konferansı ve Türkiye*, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 28 Sayı: 2, 2018, s. 368.

⁶⁰ Appadorai, Angadipuram: *The Bandung Conference*, India Quarterly, Cilt: 11, Sayı: 3, 1955, s. 212.

Görüldüğü üzere konferansa katılan devletlerin aldığı ortak kararlar arasında, ekonomik işbirliği, barışçıl birliktelik kadar Asya ve Afrikalı ülkelerin özgürlüğü ve kolonyalizme karşı mücadele gerekliliği de bulunmaktadır.⁶¹ İnsan hakları ve self-determinasyon çerçevesinde devletler, sömürge altındaki ulusların bağımsızlığının ve ırkçılığa karşı mücadelelerinin desteklenmesini kararlaştırmıştır. Bu bağlamda BM'ye olan bağlılıklarını vurgulayan katılımcılar, BM'nin Asya ve Afrikalı devletlerin etkin temsilini sağlayacak şekilde daha da evrenselleştirilmesini gerekli görmüştür.⁶²

Fakat katılımcı devletlerin arasında birçok ideolojik ve dini farklılığın olması, dikkat çekilmek istenen öncelikli güncel konular üzerinde birlik sağlanamaması çeşitli tartışmalara neden olmuş, nihayetinde sadece belli başlıklar üzerinde karar kılınabilmektedir.⁶³ Bu yönüyle Konferans, tam anlamıyla istenen sonucu vermekten uzak kalmıştır. Postkolonyal eleştirinin de savunduğu sömürge karşıtlığı paydasında toplanılmış fakat sadece birkaç işbirliği uzlaşısı dışında kapsamlı bir anti kolonyal tavır sergilenememiştir. Bir yandan sömürge karşıtlığı gibi hak temelli tutum benimsenirken diğer yandan zengin bir fikir alışverişi değil uyumsuz çok seslilik hâkimdir. Olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla birlikte Bandung Konferansı, postkolonyal eleştiri bakımından önemli bir toplantıdır.

3. Postkolonyalizmin İnsan Haklarına Bakışı

Pozitif /mer'i niteliğinin ötesinde hukuk, insan-toplum ikilisini oluşturan maddî-manevî her unsurla yakından bağlantılıdır ve onlarla bir bütünlük arz etmektedir. Kültürel ve felsefî değerlere sahip insanın oluşturduğu toplum, ortak toplumsal kurallar geliştirerek kendine uygun hukuk yapısı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda farklı toplumların hukukunun da farklı ve yerel olduğu⁶⁴; kendine has unsurlar taşıdığı söylenebileceği gibi insana ve haklarına dönük getirilecek tanımların değişiklik arz etmesi de kaçınılmazdır. Bu bakımdan evrensel hukuk sisteminde tek tipleşmeyi uygun gören modernizme⁶⁵ dayanan çağdaş hukuk anlayışı, postmodernist söylemleri de kullanan postkolonyal

⁶¹ <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/dd10d6bf-e14d-40b5-9ee6-37f978c87a01/c28105d8-8f82-4f57-b077-7e87dfbc7205>, Erişim Tarihi: 27.07.2025.

⁶² Appadorai, s. 213 ve 214.

⁶³ Murat, s. 369.

⁶⁴ Mutua, s. 221.

⁶⁵ İlter, s. 1 ve 2.

literatürce eleştirilmektedir. Nitekim Prakash’ın belirttiği üzere postkolonyal eleştiri, “sömürgecilik ve batı egemenliği tarafından oluşturulan ve onaylanan bilgi biçimleri ile toplumsal kimlikleri kökten yeniden düşünmeye ve yeniden şekillendirmeye zorlar.”⁶⁶ İster kültürel ilişkiler ister demokrasi temelli söylemler olsun, modernist Batı sisteminin “öteki” fikirleri tek tipleştirerek bütün alternatif muhtemel yaklaşımları Avrupa değerleriyle uzlaştırma çabası, postkolonyal eleştirinin kültüre ilişkin itirazlarından ve bu yönüyle Prakash’ın açıklamasına anlam kazandırmaktadır.

Postkolonyalizm, kültürel farklılıkların doğal sonucu olarak Doğu- Batı arasında ayrım bulunduğunu savunmaktadır⁶⁷. En başta değerlerin farklılık arz ettiğine inanan bu düşünce, insan hakları ve hukuk anlayışı noktasında da iki medeniyet arasındaki zıtlığa dikkat çekmektedir. Batı insan hakkı anlayışı, milletler arasında alt-üst ve kazanan-kaybeden ilişkisi kuran bir evrenselleşmeyi amaçlarken Doğu anlayışı; önce yerel sosyal ilişkilerin geliştirdiği insan ve toplum yapısı, sonra da onunla bağlantılı kapsayıcı bir hukuk sistemini öngörmektedir. Postkolonyalist olmasa da Nisbett’in tespit ettiği Doğu-Batı hukuk anlayışındaki farklar bu bağlamda kayda değerdir. Yaptığı deneylerde Batılıların hukukta öncelediği şeyin, adaletin tesisini kazanan-kaybeden ilişkisi bağlamında; Doğuluların ise toplumsal ilişkileri devreye sokarak sağlamak olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁸

Evrenselleşmenin tek tipleştirme sorunu üzerinde özellikle duran postkolonyalizm, ekonomik saik ile geliştirilen Batı hukuk modelinin “tek tipleştirici kozmetik demokrasi” yarattığını dile getirmektedir. Kozmetik demokrasi, tepeden inme kontrol mekanizmasını işlettiği için toplumsal katılımı önemsememektedir.⁶⁹ Tersine gelişen bir demokrasinin yerleştirilebilmesi için demokrasinin, toplumun tüm kademesine yayılması gerektiğini savunan postkolonyal düşünce, demokrasinin bir hak olduğunu vurgulamaktadır. Şöyle ki, Batı tarzı tepeden inme demokrasinin alternatifini oluşturan demokrasi, demokrasi hakkını (right to democracy) içermelidir⁷⁰. Çünkü insanlar ve toplumlar demokrasiden öylesine uzaklaştırılmıştır ki demokrasinin artık hak haline getirilmesi

⁶⁶ Prakash, Gyan: *Postcolonial Criticism and Indian Historiography*, Social Text, 1992/31-32, s. 8.

⁶⁷ Doğanay, s. 749.

⁶⁸ Nisbett, Richard: *Düşüncenin Coğrafyası* (çev. Gül Çağalı Güven), Varlık Yayınları, s. 149.

⁶⁹ Mertus, Julie: *Doing Democracy "Differently": The Transformative Potential of Human Rights NGOs in Transnational Civil Society*, Third World Legal Studies, Vol: 15 Art: 8, 1999, s. 227. Ayrıca bkz. Otto, Dianne: *Postcolonialism and Law?*, Third World Legal Studies Vol: 15 Art: 1, 1999, s. xvi.

⁷⁰ Mertus, s. 229.

gerekmiştir. Halbuki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde (İHEB) belirtildiği üzere, “herkesin kamu işleri yönetimine doğrudan veya temsilcileri aracılığı ile katılma hakkı vardır” (m. 21). Aynı maddenin devamında, kamu otoritesinin temelini halkın iradesi olduğu belirtilmiştir (m. 21/3).⁷¹ Bildirgenin hukuki bağlayıcılığının olmaması, bu maddelerin devletlerce kabul edilmediği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla postkolonyal düşünürler, toplumların egemenliğinin ve demokratik katılımının yeniden tesisi için bu hükümlere özüyle ve sözüyle uyması gerektiğini savunmaktadır. Kapitalizmin güçlenmesi ile beraber gücün sermayede merkezileşmesi, sermaye karşısında bütün dünyanın yönetilen konumuna düşmesine neden olmuştur. Kapitalist sermayenin, karar alma mekanizmalarını kendisine özgülemesi demokrasinin katılımcı vasfını anlamsız kılmış; toplumlar adeta market raflarını dolduran ürünlere dönüşmüştür.

Tarihsel süreçte hukukun hiçbir zaman sömürgeci-ırkçı zihniyetten kurtulamadığını iddia eden postkolonyal bakış, insan haklarının kötü olduğunu veya uluslararası insan hakları kabulünün olmaması gerektiğini değil- zıt görüşler olmakla birlikte⁷²-, evrensel hukuk normlarının bizatihi Batı merkezli tanımlandığını ileri sürmekte; fikri temelleri ötekileştirmeye dayanan bir zihniyetin hiçbir şekilde eşitlikçi yaklaşıma tahammül edemeyeceğini savunmaktadır⁷³. Anghie’nin ifadesi bu bakımdan önemlidir, “Avrupalı devletlerin egemen ancak Avrupalı olmayanların egemen olmadığı yargısını taşıyan pozitivizmin varsayımsal çerçevesi dâhilinde, Avrupa dışı dünyanın tarihini aktarmanın tek yolu vardır ve pozitivistler bu yolu takip eder: bu, medenîleştirme misyonunun tarihidir; Afrika, Asya, Amerika ve Pasifik halklarının nihayet Avrupa uluslararası hukukuna asimile edildiği süreç”⁷⁴. Örneğin günümüz uluslararası insan haklarının en önemli sorunlarından göç konusu, asimilasyonun inceden inceye dokunduğu bir alandır. Neokolonyal yaklaşıma dayanan modern göç/sığınmacı politikalarında güçlü devlet -devletler arasındaki güç dengesizliğinden yararlanarak- kendinden güçsüz diğer devletin göç politikasını yönlendirerek âdeta kontrollü göç asimilasyonu sergilemektedir. Gelen göç oranının

⁷¹ <https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>, Erişim Tarihi: 02.08.2025.

⁷² İnsan haklarının evrenselliğine karşı çıkan *söylemci bakış* için bkz. Marie-Bénédicte Dembour, *What Are Human Rights? Four Schools of Thought*, Human Rights Quarterly Cilt:32 Sayı:1, 1-20.

⁷³ Mutua, s. 210.

⁷⁴ Anghie, Antony: *Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law*, Harvard International Law Journal, Cilt: 40, Sayı: 1, 1999, s. 6.

dengede tutulması amacıyla askeri tedbirler alınması, “vasıflı göçmen” alımı, göçün engellenmesi için para yardımı yapılması, göçe neden olan iç çatışmalarla mücadeleye yardım adı altında güçsüz devlete askeri ve ekonomik müdahalede bulunma gibi uygulamalar örnek verilebilir. “Zayıf devlet” bu şekilde uluslararası hukuka dahil edilecek ve Batı sistemine gereği gibi entegre edilecektir.⁷⁵

Modern uluslararası örgütlerin tutumlarında da herhangi bir farklılık olmadığı gibi asimilasyonun açıkça görüldüğünü öne süren postkolonyal eleştirmenler, evrensel insan hakları söyleminin ve ulus devletlerin dayatmanın bir ürünü olduğu kadar, Batı dışındaki toplumsal grupların/kişilerin de buna sadakatle rıza gösterdiğini belirtmektedir⁷⁶. Hükümetlerin hak ihlallerine karşı ulusal STK'lara yardım yapılarak ilgili devletin Batı demokrasisinin parçası konumuna getirilmesi⁷⁷; böylece STK'ların toplumsal sorunlarına dış kaynak bulması, asimilasyonun ve gönüllü teslimiyetin göstergesi kabul edilmektedir. Bir başka örnek, Afrikanın Batılılar tarafından sömürülüşünü işleyen Ngũgĩ wa Thiong'o'nun yakın tarihli *Weep Not Child* adlı romanıdır. Eserde, Batı sömürge yönetimiyle işbirliği yaparak yerel halktan farklılaşan ve kendi çıkarını düşünen sınıfın, “efendisi”ne teslimiyeti de anlatılmaktadır.

Postkolonyal düşünce ayrıca sömürge zihniyetinin temelinde yer alan özne-nesne, efendi-tabii olan ilişkisinin insan haklarında da uygulandığını savunmaktadır. Batı kendisini özneleştirerek kurduğu hukuk algısında örnek insan kabul etmiş; diğer medeniyetleri ise “nesneleştirerek insanlaştırmıştır” yani üzerinde tasarrufu makbul sükreleri, medenileştirmek suretiyle barbar olmaktan çıkarmaktadır. Bu ikili ilişkide, tasarrufa hakkı olan hükümdarlığını ilân eder ve özne olma hakkına da sahip olur⁷⁸. Özne olma ayrıcalığını taşıyan yeni emperyal sömürü, nesne olan “öteki”nin dünyasını bir bütün olarak; sadece topraklarını değil, hayatını dönüşüme zorlamaktadır. Mutmanın ifadesiyle,

Sömürgeci, sanki daha önce dünyalaşmamış, sanki önceden yazılmamış, dünyalaştırılmamış, bakir bir toprakmış, orada duruveren yeryüzüymüş gibi aldığı yerlilerin

⁷⁵ Sönmez, s. 306.

⁷⁶ Mutua, s. 236.

⁷⁷ Hemment, Julie: *Colonization or Liberation: The Paradox of NGOs in Postsocialist States*, *Anthropology of East Europe Review*, Vol: 16, Art: 1, 1998, s. 46.

⁷⁸ Mutman, Mahmut: *Post-kolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri*, *Toplumbilim*, 2010/25, s. 7.

dünyasını (yeniden) dünyalaştırmakta ve onları yabancıyı efendi olarak evcilleştirmeye zorlamaktadır.⁷⁹

Böylece *post* eleştiri, insan haklarının var olabilmesi için de alt-üst veya barbar-kurtarıcı denkleminin sona erdirilerek karşılıklı anlayış ortamının kurulması gerektiğini belirtmektedir. Aksi halde istenen insan hakları bakışı yerleştirilemeyecek sadece söz konusu denklemde aktörlerin yer değişimi yaşanacak; Marksçı bir edayla alt yeni üst olacak ve eski üstü ezmek dışında yeni bir söz söylemeyecektir.

SONUÇ

Kolonyalizmin yol açtığı sömürge zihniyetinin eleştirisini yapan postkolonyal düşünce, insan haklarını bir değer olarak görmekte fakat Batı merkezli insan hakları dizaynını eleştirmektedir. Klâsik kolonyalizmin ve modern emperyal sömürünün karşısına çeşitli argümanlarla çıkan bu düşünce kanaatimizce, sadece eleştiri yapan bir karşı çıkış olmakla kalmayıp, bazı postkolonyal eleştirmenlerin de belirttiği üzere, insan haklarının yeniden inşası sürecini de benimsemelidir çünkü herhangi bir fikrin teorik önemi kadar pratik değeri de bulunmalıdır. Modern kolonyal sömürü anlayışı, karşı fikirleri değersizleştirmek için “pratikten yoksunluk” karşı iddiasına sarıldığı için, gerçek bir kolonyalizm sonrasında bahsedilebilmesi, söylemin yanında icrai çabayı da gerektirmektedir. Bunu başarabilmek için modern eleştirel yaklaşımların ortak ve eksik tavrının sloganik ifadelerle sıklıkla sarılmak olduğunu ve bunun çoğunlukla yapıcılığı engellediğini aklında bulundurması elzemdir.

Kolonyal sonrası düşüncenin, insan hakları hususunda Batı merkezcilğe karşı çok sesliliği benimsemesinin yanısıra asıl odaklanması gereken nokta ideolojik tavır değişikliği olmalıdır. Günümüz küreselleşme söyleminin temelini kuracak kadar etkili olan emperyalize edilmiş Stoacı anlayışın, Batı zihniyetinin kurucu unsurlarından olduğunu göz önünde bulundurarak eleştiri noktalarını buraya yoğunlaştırmalıdır. Çok merkezlilik veya ekonomi temelli kapitalizm eleştirisi tek başına, postkolonyal iddiaları sığlaştırmakta ve tek yönlü bakışa itmektedir. Aynı şekilde salt çağdaş ideolojiler üzerinden getirilen eleştiriler, faydalı olmakla beraber postkolonyal yaklaşımın süreğenliğine engel olmaktadır

⁷⁹ Mutman, s. 7.

çünkü değişen toplum yapılarına ayak uydurmakta veya sorunlara bütüncül çözüm önermekte eksik kalabilmektedirler.

Son tahlilde, sömürge zihniyetine son verilmesini isteyen postkolonyal eleştiri aşırı görecelilik tehlikesine de düşmemelidir. İnsan haklarının evrenselliğini kabul etmeli ve üzerinde uzlaşılacak temel insan hakları ve ilkelerinin olabileceğini savunmalıdır. Bunun nihayete ulaşabilmesi için sömürgeci “öteki-farklı” anlayışına karşı, samimiyeti esas alan “karşıdakini anlama ve önemseme”nin değerini daha çok vurgulamalıdır.

KAYNAKÇA

- Anghie, Antony: *Francisco de Vitoria and the Colonial Origins of International Law*, ed. Fitzpatrick, P; Darian-Smith, E. (1999). *Laws of the Postcolonial*, The University of Michigan Press, 1996.
- Akad, Mehmet/ Vural Dinçkol, Bihterin/Bulut, Nihat: *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınevi, 2019, s. 35.
- Anghie, Antony: *Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law*, Harvard International Law Journal, 40(1), 1999, s. 1-80.
- Appadorai, Angadipuram: *The Bandung Conference*, India Quarterly, 11(3), 1955.
- Aydemir, Cahit/Güneş, Hüseyin Haşimi: *Merkantilizmin Ortaya Çıkışı*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5(15), 2006, s. 136-158.
- Boztaş, Asena: *Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif*, Gazi Akademik Bakış Dergisi (7), 2014.
- Çelik, Yeşim: *Geçmişten Günümüze Egemenlik Kavramı ve Değişen Egemenlik Anlayışı*, EBYÜHFD 22(3-4), 2018, s. 393-441.
- Demir, Konur Alp: *Keşiflerin Ekonomi ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantilizm ve Kameralizm*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29(1), 2020, s. 118-135.
- Demirkent, Dinçer: *Avrupa Evrenselciliği: Savaşın ve Barışın Sınırları*, Mülkiye Dergisi (38), 2014, s. 29-45.
- Doğanay, Gülmelek: *Küresel Çağda Postkolonyallik ve Postkolonyalizm*, Mülkiye Dergisi, 46(3), 2022, s. 745-766.
- Ekiz, Serkan: *Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(2), 2020, s. 633-691.
- Fedayee, Mohammad Javid: *Uluslararası İlişkilerde Postkolonyalizmin Önemi*, Ortadoğu Etütleri, 14(4), 2022, s. 315-345.
- Galeano, Eduardo: **Latin Amerika'nın Kesik Damarları** (çev. Attila Tokatlı ve Roza Hakmen), Alan Yayıncılık, 1988.
- Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, 1996.
- Güdek-Gölçek, Şeyda: *Uluslararası İlişkiler Disiplininin Postkolonyal Yapı-Sökümü*, İzmir İktisat Dergisi 37(2), 2022, s. 296-317.
- Hemment, Julie: *Colonization or liberation: the paradox of NGOs in postsocialist states*, Anthropology of East Europe Review, 16(1), 1998, s. 43-58.

- İlter, Tuğrul: *Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etno-santrizm*, Küresel İletişim Dergisi (1), 2023, s. 1-14.
- İrge, N. Filiz: *Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 2005, s. 60-88.
- Kazgan, Gülten: *Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri*, Discussion Paper, (53), Türkiye Ekonomi Dergisi, 2012, 1-20.
- Kaymaz, İhsan Şerif: *Wilson İlkeleri ve Liberal Emperyalizm*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 23(67-68-69), 2007, s. 145-174.
- Klabbers, Jan: **International Law**, Cambridge University Press, 2013
- Loomba, Ania: **Colonialism/Postcolonialism**, Routledge, 1998.
- Marie-Bénédicte Dembour, *What Are Human Rights? Four Schools of Thought*, Human Rights Quarterly 32(1), 1-20.
- Mertus, Julie: *Doing Democracy “Differently”: The Transformative Potential of Human Rights NGOs in Transnational Civil Society*, Third World Legal Studies 15(8), 1999.
- Murat, Turgay: *Bandung Konferansı ve Türkiye*, Sosyal Bilimler Dergisi 28(2), 2018, s. 363-379.
- Mutman, Mahmut: *Post-kolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri*, Toplumbilim 25, 2010, s. 117-126.
- Mutua, Makau: *What is TWAIL?*, University at Buffalo School of Law Journal, Proceedings of the ASIL Annual Meeting, 2000, s. 31-38.
- Mutua, Makau: *Savages, Victims and Saviors*, Harvard International Law Journal, (42), 2001, s. 201-245.
- Nisbett, Richard: **Düşüncenin Coğrafyası** (çev. Gül Çağalı Güven), Varlık Yayınları. 2005.
- Otto, Dianne: *Postcolonialism and Law?*, Third World Legal Studies 15(1), 1999.
- Özel Özcan, Merve Suna: *Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi*, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5(1), 2019, s. 49-62.
- Özensoy, Ahmet Utku: *15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi*, Tarih ve Gelecek Dergisi, 5(3), 2019, s. 819-834.
- Prakash, Gyan: *Postcolonial Criticism and Indian Historiography*, Social Text, (31/32), 1992, s. 8-19.
- Satıcı, Murat: *Guiseppe Mazzini'nin Politika Teorisinde Demokrasi, Ulus ve Kozmopolitizm*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2019/27, s. 185-201.

- Saygılı, Abdurrahman: **Kutsallık ile Rasyonellik Sarkacında Devlet: Bir Çalışma Taslağı**, İmaj Yayınevi, 2014.
- Sönmez, Pelin: **Avrupa Birliği'nde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyaloğu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, *Avrupa Birliği Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-4*, 2014.
- Şenses, Mihriban: *İmparatorluk ve Ulus Devlet*, Liberal Düşünce Dergisi, 24(95), 2019, s. 87-98.
- Tokuroğlu, Belma, Ersoy, Abdullah: **Uygarlık Tarihi**, Gazi Kitabevi, 2011.
- Yaradılmış, Cem: **Afrika'da Zayıf Devletlerin Ortaya Çıkışı: Sömürgeci Mirasın Etkisindeki Egemenlik ve Devleti Yeniden Düşünmek**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yıldız, Elif Çağla: *Postcolonial Approaches to International Human Rights Law: The TWAIL Case*, Public and Private Law Bulletin, 2023, s. 353–369.
- Yiğit, Firuze: *Doğal Hakkın İnsan Hakkına Dönüşümü*, İnsan Hakları Yıllığı 41, 2024, s. 1-28.

ERİŞİLEN ONLINE SİTELER

- <https://www.ldoceonline.com/dictionary/colony>, Erişim Tarihi: 12. 07. 2025.
- Mark Cartwright, *Phoenician Colonization*, 14.04.2016, <https://www.worldhistory.org/Phoenician_Colonization/>, Erişim Tarihi: 12.07.2025.
- <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>, Erişim Tarihi: 17. 07. 2025.
- <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress>, Erişim Tarihi: 23.07.2025.
- <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, Erişim Tarihi: 25.07.2025.
- <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/dd10d6bf-e14d-40b5-9ee6-37f978c87a01/02b0c4ea-6fea-42c5-a8f9-ab7ed08fc829>, Erişim Tarihi: 25.07.2025.
- <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/dd10d6bf-e14d-40b5-9ee6-37f978c87a01/c28105d8-8f82-4f57-b077-7e87dfbc7205>, Erişim Tarihi: 27.07.2025.
- <https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>, Erişim Tarihi: 02.08.2025.

